

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Досліджено складові формування інституту соціального захисту населення, зокрема в регіональному вимірі. Проаналізовано низку ризиків, що перешкоджають належному функціонуванню даного інституту. Висвітлено чинники, які істотно знижують ефективність національної і регіональної політики соціального захисту в умовах фінансово-економічної кризи при акумуляції соціальних ризиків. Пропонується врахування особливостей соціально-економічного розвитку регіону за його доходами при розробці соціально-захисних програм (на прикладі районів Житомирської області).

Ключові слова: система соціального захисту населення, інститут соціального захисту населення, ризики формування інституту соціального захисту населення.

За сучасних умов наукове розуміння соціальної політики кожної держави повинно базуватися на положенні про її двохстороннє спрямування, що полягає у поєднанні соціального розвитку і соціального захисту. За функцією розвитку соціальна політика в кінцевому підсумку сприяє розв'язанню завдання максимізації благополуччя суспільства (людини), за захисною — мінімізації неблагополуччя та соціальних ризиків. Застосування системно-цільового підходу до вирішення соціальних проблем при удосконаленні державної соціально-захисної політики вимагає: системної націленості заходів соціального захисту як протидії поширенню бідності, удосконалення цієї системи через раціональне перенесення захисних функцій соціальної політики держави на регіональний рівень влади, диференційованого підходу при застосуванні соціальних стандартів щодо відповідних категорій населення. Ефективність політики соціального захисту обмежують такі фактори: недосконалість законодавчої і нормативно-правової бази соціального управління, ринкові відносини і соціально-економічні механізми реалізації захисних прав і гарантій, відсутність однозначної оцінки соціальних наслідків управлінських рішень, а також відповідальності органів виконавчих структур за зниження рівня життя населення, нерозмежованість соціально - захисних функцій між суб'єктами трудових відносин. У зв'язку з фінансово-економічною кризою загальнонаціональна соціально-захисна політика держави повинна істотно пом'якшувати негативні наслідки акумуляції ризиків формування інституту соціального захисту населення України.

Розробкою теорій та концепцій соціального захисту населення, а також удосконаленням механізмів його регулювання займалося чимало науковців зокрема Н. Абакумова, О. Анненкова, О. Балакірева, С. Бандур, І. Бондар, М. Волгін, Т. Ганслі, І. Гнибіденко, Г. Задорожний, К. Кернс, Л. Клівіденко, А. Колот, Ю. Кулікова, В. Куценко, В. Лепа, Е. Лібанова, О. Макарова, М. Назаров, О. Новікова, В. Новіков, В. Онікієнко, О. Палій, Н. Рімашевська, Т. Сааті, У. Садова, В. Скуратівський, Т. Черкасова, Ю. Шклярський та ін.

У конституційному вимірі Україна задекларувала соціальну спрямованість свого розвитку, держава бере на себе зобов'язання і відповідальність виступати реальним гарантом соціальних прав своїх громадян і формувати законодавчу базу соціального захисту населення, регулювати соціальну компенсацію певним категоріям з метою уникнення конфліктів і ризиків внаслідок нерівномірного розподілу ресурсів, підтримувати безпеку і умови життєдіяльності громадян, у чому власне і полягає захисна функція соціальної політики. Згідно Конституції України утвердження і

забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст.1 Конституції України), котра, зокрема, зобов'язується гарантувати: право особи на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, право на достатній життєвий рівень тощо (ст. 48).

Послаблення соціальної політики в галузі розвитку людських ресурсів у нинішній час може дорого коштувати в майбутньому. Безпосередній вплив на відтворення та розвиток людського капіталу, що на сьогодні є чи не найбільшим багатством будь-якої держави, має формування якісно нового та удосконаленого інституту соціального захисту населення.

Становлення інституту соціального захисту населення на українських теренах має складний шлях формування та розвитку. Зокрема, у попередньому існуванні цей інститут охоплював державну та громадську допомогу особам, які втратили працездатність і не мають джерел для існування, включав різні види забезпечення - пенсії та допомоги, безкоштовне утримання громадян у будинках-інтернатах для людей похилого віку та інвалідів, забезпечення інвалідів автотранспортом, протезуванням, санаторно-курортним лікуванням та ін. Разом з тим фактично втілювалися інституційні державні гарантії на випадок безробіття, стосовно забезпечення мінімальної заробітної плати, мінімального прожиткового мінімуму, інших соціальних стандартів [2, с. 331-340].

Варто зазначити, що термін «соціальний захист» в Україні вживається у нормативно-правовій та економічній літературі доволі нетривалий період. Значною мірою він спирається на термін «соціальне забезпечення». Однак дана дефініція характеризує дещо вужче поняття, ніж соціальний захист. Для забезпечення та реалізації інституту соціального захисту населення використовується розширене тлумачення — система соціального захисту населення. Система соціального захисту населення як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту (благополуччя) кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах та певних ризикових ситуаціях, передбачає створення ефективного механізму соціального захисту. Його елементами є: нормативно - правові заходи, соціальні заходи, фінансово-економічні заходи, інформаційні ресурси, організаційні інструменти.

Інститут соціального захисту охоплює сукупність дій та способу мислення, втілених у соціальних звичаях, цінностях, мотиваціях, правилах та поведінці щодо перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої уваги з боку суспільства, а саме: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх, що фактично реалізує принцип солідарності поколінь.

У той же час соціальне забезпечення у системі соціального захисту населення виконує функцію накопичення та розподілу коштів соціального захисту, призначених для соціальної допомоги, виплат з соціального страхування та ін. Соціальне забезпечення включає пенсії та різні види допомоги (з тимчасової втрати працездатності, з причин вагітності й пологів, догляду за дитиною до трьох років, догляду за хворою дитиною, на поховання, а також допомоги непрацездатним особам, дохід яких менший від встановленої межі малозабезпеченості тощо). Соціальне забезпечення передбачає обслуговування інвалідів, людей похилого віку у спеціалізованих установах - будинках-інтернатах, вдома та ін.

З іншого боку, соціальний захист у державі реалізується через матеріальне забезпечення також і економічно активного населення (шляхом соціального страхування та пенсійного забезпечення).

Соціально захисна політика направлена на забезпечення прав і гарантій людини у різних сферах її життєдіяльності та підтримку належної якості життя. Її головною метою є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального

походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої знання, здібності і нахили. Отже, державні механізми забезпечення соціального захисту спрямовані на кожного індивіда та стосуються не лише найменш забезпечених категорій, але населення в цілому. При цьому зазначимо, що в будь-якій країні є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально-вразливого населення повинен бути одним із пріоритетних напрямків соціальної політики.

Соціально-вразливі верстви населення, як індивіди або соціальні групи, мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від дії економічних, екологічних, техногенних та інших чинників сучасного життя. До соціально – вразливих категорій населення, що потребують першочергової допомоги з боку держави, належать: пенсіонери, інваліди, сім'ї з дітьми, діти-сироти, молодь, безробітні, постраждалі від Чорнобильської аварії, малозабезпечене населення, постраждалі верстви населення (бездомні, залежні від алкоголю, наркотиків, правопорушники) та ін.

Соціальний захист та допомога населенню мають бути диференційованими в залежності від рівня доходу, міри працездатності, а в окремих випадках - за принципом зайнятості в суспільному виробництві. Диференційований підхід до вибору форм і заходів соціального захисту гарантує: для працездатного населення - створення належних умов праці і робочих місць; для непрацездатних (або працездатних, які за певних обставин потребують державної підтримки), пенсіонерів та інвалідів — соціально гарантований рівень життя та підтримку держави; для деяких особливо вразливих верств населення - розробку та впровадження спеціальних програм соціальної підтримки. Дієвою формою, яка відображає диференційованість соціального захисту, є адресна допомога категоріям населення, які найбільше потребують такої підтримки.

В наш час соціальний захист вразливих верств населення здійснюється шляхом наступних форм та заходів: 1) виплати пенсій за віком, з інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, за особливі державні заслуги перед Україною, соціальні пенсії, виплати державних допомог (трудові допомоги, соціальні допомоги, допомога тим, хто доглядає психічно хворих; допомоги при малозабезпеченості); 2) виплати адресної соціальної допомоги (житлово-комунальні субсидії, адресна допомога малозабезпеченим сім'ям); 3) соціальне обслуговування непрацездатних (стаціонарне обслуговування, обслуговування за місцем проживання та ін.); 4) надання пільг ветеранам війни, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною.

Окрім того, необхідно врахувати, що захисна функція соціальної політики є основною у кризових станах економіки, коли соціально-економічна ситуація призводить до надмірного неспівпадіння суспільних потреб з можливістю їх задоволення, тобто супроводжується виникненням соціальних дефіцитів і ризиків. Потреба в соціальному захисті виникає саме за наявності факторів соціальних ризиків, що мають різноманітний характер (політичний, правовий, економічний, соціальний, демографічний, міграційний та ін.). Формування сучасного інституту соціального захисту населення повинно також включати і регіональні особливості розвитку територій. Адже просторово-географічне, соціально-економічне та етнічне середовище України є багатоманітним і таким, що має істотні регіональні розбіжності, в тому числі як за доходами, так і за витратами населення, що суттєво впливає на рівень їх життя та стан соціальної захищеності.

Слід зауважити, що в сучасній практиці статистичних досліджень грошових доходів населення останніх років почала надаватися більш деталізована інформація про утворення грошових надходжень. На відміну від використання у попередні роки показника оплати праці в агрегованому вигляді, зараз відслідковують більш розгорнуті джерела її утворення і подаються за такою схемою: оплата праці та доходи від підприємницької діяльності всього і в тому числі робітників, службовців, з урахуванням дивідендів, процентів від акцій та вкладів у майно підприємств та організацій; доходи

та інші надходження фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності; працівників сільськогосподарських підприємств; доходи домогосподарств.

Це дозволяє відстежувати залежність заробітної плати від розвитку ринкових відносин, виділяти окремо доходи від суто підприємницької діяльності та найманої праці, а також окремо працівників аграрної сфери тощо. Окремо подаються показники трансфертних надходжень за пенсіями і допомогами (в окрему статтю виділяються стипендії), завдяки чому чіткіше відслідковується фінансова складова інституту соціального захисту.

Варто зазначити, що розвиток фінансової складової інституту соціального захисту населення у Житомирській області значною мірою залежить від соціально - економічних особливостей регіону, причому одним із векторів цього розвитку є політика держави щодо доходів населення та регулювання системи оплати праці, адже забезпечення належних умов оплати праці сприяє покращанню соціальному захисту щодо працездатного населення [4].

У цьому зв'язку необхідно врахувати, що регіональну соціальну політику слід розглядати як систему заходів, яка спрямовує процеси реалізації загальнодержавних інтересів та можливостей у сфері соціальних проблем на локальний рівень, а також безпосередньо забезпечує реалізацію внутрішніх регіональних інтересів. Регіональна політика в цій сфері покликана забезпечувати раціональне використання ресурсного потенціалу регіону і на цих засадах вирішувати соціальні проблеми місцевого населення за умов дотримання балансу інтересів держави та регіонів. Принцип надання та фінансування державою мінімальних соціальних гарантій всьому населенню України й одночасне сприяння підвищенню рівня задоволення потреб населення за рахунок ресурсів адміністративно-територіальних одиниць найбільшою мірою відповідає сучасному рівню та пріоритетам соціально - економічного розвитку держави [5, с. 35-41].

При дослідженні доходів населення Житомирської області (табл. 1) виявлено основні тенденції в динаміці соціально-економічного індикатора рівня життя, - є оплата праці. Наприклад, у 2008 р. середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників змінювалася у межах від 1029 грн. у Романівському районі до 1590 грн. у Малинському районі (з різницею у 561 грн.). Така ситуація проявлялася не тільки в районному зрізі, але й у містах обласного значення. Зміна цього показника в аналізованому році становила 371 грн. Найвища середньомісячна зарплата була у м. Малині (1324 грн.), найменша – у м. Бердичеві (783 грн.). Зазначимо, що ця диференціація зберігається з часовим простором та з ростом величини показника і засвідчує, що населення у різних районах однієї області має різний ступінь гарантованого фінансового забезпечення та відповідно різні можливості підтримки рівня та якості життя, а відтак рівня соціальної захищеності.

Таблиця 1

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників за 2000-2008рр.

1	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	на одного штатного працівника, грн								
2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Житомирська область	164	220	268	334	434	602	793	1033	1404
м.Житомир	208	281	339	433	549	751	955	1229	1642
м. Бердичів	196	247	304	363	445	595	766	983	1291
м. Коростень	267	351	432	512	591	736	960	1212	1654
м. Малин				...	598	758	945	1242	1662
м.Нов.-Волинський	185	233	282	345	425	548	726	933	1305
райони									
Андрушівський	131	197	212	261	360	472	658	828	1189
Баранівський	124	156	184	240	349	456	616	780	1050

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бердичівський	120	163	189	224	294	460	659	824	1121
Брусилівський	136	179	214	269	338	475	624	830	1106
Вол. - Волинський	185	237	284	392	503	674	900	1157	1537
Смільчинський	109	140	159	215	324	468	610	807	1098
Житомирський	142	196	248	307	376	627	831	1050	1418
Коростенський	156	193	220	283	409	555	768	1082	1457
Коростишівський	139	187	225	282	399	523	697	923	1241
Лугинський	140	186	229	290	398	576	749	918	1266
Любарський	108	128	148	186	255	380	506	687	1089
Малинський	191	241	302	385	430	632	888	1177	1590
Народицький	119	142	157	197	276	396	572	826	1110
Нов.-Волинський	125	166	190	235	342	467	623	854	1190
Овруцький	148	189	228	278	372	499	661	873	1155
Олевський	123	162	191	239	331	485	622	815	1050
Попільнянський	157	218	242	289	383	558	711	899	1261
Радомишльський	121	163	202	256	359	504	673	899	1285
Романівський	134	169	194	244	306	440	583	779	1029
Ружинський	124	158	166	185	265	396	615	775	1119
Червоноармійський	105	135	163	197	249	376	534	721	1061
Черняхівський	113	144	179	217	308	438	616	796	1162
Чуднівський	118	149	171	228	300	444	611	812	1096

* Наведене за офіційними даними Державного комітету статистики України – Режим доступу :<http://www.ukrstat.gov.ua/>.

** Дані наведені станом на 01.01. 2008р.

*** За даними: Статистичний щорічник Житомирської області за 2008р./ за ред. Л.О. Рижкової.- Житомир, 2009.- 490 с.

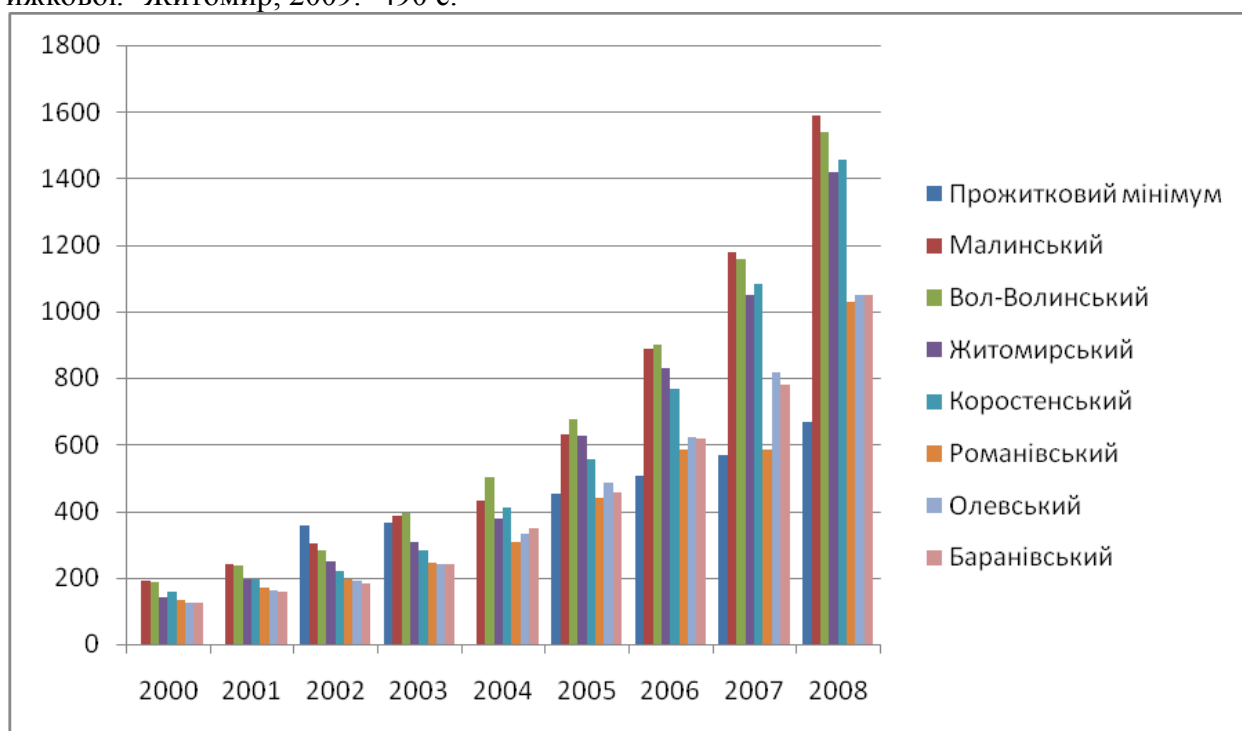

Рис. 1. Динаміка прожиткового мінімуму та середньомісячної заробітної плати найманих працівників у районах Житомирської області у 2000- 2008 рр.

За даними рис.1 у загальній тенденції формування первинних доходів населення помітне суттєве (у 1,1-3 рази) відставання величини прожиткового мінімуму від величини заробітної плати у 2000- 2004 рр., і лише починаючи з 2005 р. простежується позитивне сальдо між значенням прожиткового мінімуму на одну особу на 1 місяць порівняно з середньомісячною номінальною заробітною платою найманих працівників названих районів. Негативна ситуація найбільше проявлялася у 2000-2002рр., коли прожитковий мінімум на одну особу на 1 місяць переважав середньомісячну заробітну плату на одного працівника у всіх зазначених районах, причому в Романівському районі вона була найменшою. Зауважимо, що у 2000р. прожитковий мінімум визначався на рівні 287,63 грн., в той час як середньомісячна зарплата в цьому ж році становила лише 123 грн.

Як відомо, політика в галузі оплати праці є найбільш значущою в системі соціальної політики, тому її ефективність – одна з важливих умов дієвості інституту соціального захисту населення. У даний час, враховуючи наявність значних розбіжностей у рівнях заробітної плати у галузевому та регіональному зрізах, назріла необхідність в удосконаленні організації та нормуванні праці, застосуванні мотиваційних механізмів високопродуктивної праці, механізмів регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансової діяльності підприємств, особливостей їх розташування. Це суттєво посилює відповідальність держави в соціальному захисті перед трудоактивними громадянами.

Слід зазначити, що наведені підходи відповідають принципам зазначених в Законі України «Про статус населених пунктів в Україні»[6]

Отже, формування інституту соціального захисту населення має досягти всі складові своєї структури: нормативно – правову, фінансово-економічну, соціогуманістичну, організаційну, а також враховувати ризики, які перешкоджають належному функціонуванню цього інституту. Зокрема, врахування особливостей соціально – економічного розвитку регіону, диференціацію населення за доходами, покладаються певні вимоги і підходи щодо необхідності одержання соціальних гарантій та допомог, надання видів різноманітного захисту як для економічно активного населення, так і для соціально - вразливих груп. Це є необхідною умовою удосконалення державних механізмів соціального захисту з врахуванням загальнодержавної і місцевої бюджетної політики, цільових фондів та соціальних програм розвитку регіонів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>
2. Гладченко М. М., Бідак В.Я. Ризики формування інституту соціального захисту населення України (на прикладі Львівської області)// Регіональна економіка. - 2010 №1
3. Головатий М. Ф. Соціальна політика та соціальна робота.- К.: МАУП. - 2005. – 555 с.
4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / Мар'ян Іванович Долішній. - К. : Наукова думка, 2006. – 511с.
5. Бідак В. Я. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / Володимир Ярославович Бідак // Україна: аспекти праці. - 2004. - № 1. - С. 35-41.
6. Закон України «Про статус населених пунктів в Україні» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

Никитчина О.В. Особенности формирования института социальной защиты населения Украины (на примере Житомирской области)

Исследованы элементы, составляющие процесс формирования института социальной защиты населения, в частности, в региональном измерении. Проанализирован ряд рисков, препятствующих нормальному функционированию данного института. Отражены

факторы, существенно снижающие эффективность национальной и региональной политики социальной защиты в условиях финансово-экономического кризиса при аккумуляции социальных рисков. Предлагается учет особенностей социально – экономического развития региона по его доходам при разработке социально – защитных программ (на примере районов Житомирской области).

Ключевые слова: система социальной защиты населения, институт социальной защиты населения, риски формирования института социальной защиты населения.

Nikitchyna O.V. Features of formation of institute of social protection of the population of Ukraine (on an example of Zhitomir area)

It is investigational component formings of institute of social defence of population, in particular in the regional measuring. The row of risks which hinder to the proper functioning of this institute is analysed. Factors which substantially reduce efficiency of national and regional policy of social defence in the conditions of finance and economic CRISIS at accumulation of social risks are reflected. The account of features of socio-economic development of region is offered after his profits at socially-protective programs development (on the example of districts of the Zhytomyr region).

Keywords: system of social defence of population, institute of social defence of population, risks of forming of institute of social defence of population.